

تأثیر تحریم‌های وضع شده علیه ایران بر محیط زیست، انرژی و انتقال تکنولوژی از منظر حقوق بین‌الملل

علی مشهدی* - مهناز رشیدی**

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۷/۸ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۱۹)

چکیده

اعمال تحریم‌های بین‌المللی آثار متعددی را در سطح ملی در پی دارند؛ این نوشتار با توجه به تحریم‌های گسترده چندجانبه و یک‌جانبه علیه ایران در سالیان اخیر، اثرات این تحریم‌ها را بر حوزه محیط زیست، انرژی و انتقال تکنولوژی از منظر حقوق بین‌الملل مورد بررسی و تحلیل قرار داده است. فرضیه بنیادین این مقاله بر این مبنا استوار است که تحریم‌ها در حوزه محیط زیست موجب نقض حق بر بهره‌برداری از محیط زیست پاک که ارتباط مستقیمی با حق بر سلامت و حق حیات دارد و نیز نقض اصول عام و خاص حقوق محیط زیست از جمله اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت، اصل همکاری می‌شود. هم‌چنین با توجه به اهمیت گسترده انرژی در اقتصاد ایران، اثرات گسترده تحریم‌ها بر این بخش امری محرز است. در زمینه انتقال تکنولوژی نیز، با تحدید انتقال دانش و تکنولوژی‌های مربوط به فعالیت‌های هسته‌ای و انرژی و با تفسیر موسع قوانین واضح تحریم از تعریف تکنولوژی، بخش‌های مختلف صنعت و فناوری با مشکل مواجه شده است.

واژگان کلیدی: تحریم، محیط زیست، اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت، انرژی، انتقال تکنولوژی.

* استادیار حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشگاه قم (نویسنده مسئول)

mashadiali@yahoo.com
mahnazrashidi88@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل دانشگاه قم

۱. مقدمه

اعمال تحریم‌های بین‌المللی نسبت به کشورها، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه، با توجه به میزان و گستره تحریم می‌تواند آثار متعددی بر سه حوزه محیط زیست، انرژی و انتقال تکنولوژی داشته باشد. در زمینه محیط زیست با توجه ضرورت همکاری، هماهنگی و مسئولیت مشترک جامعه بین‌المللی، کشور تحریم شده با تنزل شاخص‌های حفاظت از محیط زیست و در دسترسی به کمک‌ها و حمایت‌های مالی و علمی با محدودیت مواجه شده و همچنین حق دسترسی شهروندان بر محیط زیست سالم نیز در معرض تحدید و تهدید قرار می‌گیرد. در حوزه انرژی مهم‌ترین اثرات تحریم‌ها را می‌توانیم در سرمایه‌گذاری خارجی و محدودیت‌های بین‌المللی برای صادرات انرژی ذکر نماییم. در مورد سوم یعنی انتقال تکنولوژی نیز محدودیت‌های متعدد گمرکی، مالی و تجاری در انتقال، بهره‌برداری، استقرار و توسعه تکنولوژی وجود دارد. در این پژوهش سعی بر این است که به‌اختصار برخی از اثرات تحریم‌ها را بر سه حوزه یادشده بررسی نماییم.

۲. پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع پژوهش حاضر، اگرچه به صورت پراکنده و بسیار مختصر در کتاب‌ها و مقاله‌های مربوط به تحریم تألیفاتی وجود دارد، اما بیشتر به تشریح صرف اثر تحریم‌ها بر حق بر محیط زیست سالم به عنوان یکی از حقوق بشر نگریسته شده و به طور خاص، اثر تحریم‌ها بر اصول و حوزه‌های حقوق بین‌الملل محیط زیست، انرژی و حق انتقال فناوری بررسی نشده است.

۳. رویکرد روش‌شناختی

فرضیه اصلی این پژوهش، مبتنی بر این است که تحریم‌های اقتصادی آثار سوء بر سه حوزه محیط زیست، انرژی و انتقال فناوری دارند. متغیر اصلی تحقیق حاضر اعمال یا عدم اعمال تحریم اقتصادی و متغیرهای وابسته وضعیت محیط زیست، انرژی و حق انتقال تکنولوژی است. اینکه وضع و اعمال تحریم‌ها در این سه حوزه چه اثراتی دارد و موجب نقض کدام‌یک از قواعد و اصول این سه حیطه از قواعد حقوق بین‌المللی شود اصلی‌ترین هدف پژوهش پیش‌رو است.

۴. روش تحقیق

این تحقیق که نوعی پژوهش بنیادی و کاربردی است مبتنی بر پرداختن به تأثیر تحریم‌های

اقتصادی بر سه قلمروی محیط زیست، انرژی و انتقال تکنولوژی است و تأکید بیشتر بر اثرات تحریم‌ها علیه کشور ایران است. روش و ابزار گردآوری داده‌ها، روش گردآوری اطلاعات روش کتابخانه‌ای با استفاده از کتاب، مقاله و دیگر اسناد موجود در این زمینه و نیز مشاهده سندی است.

۵. تحریم و محیط زیست

تحریم یکی از ابزارهای اعمال فشار بین‌المللی است که به منظور تغییر رفتار دولت‌ها استفاده می‌شود. (غمامی، ۱۳۹۲: ۸۹) دلیل و منطق اعمال هر تحریم اقتصادی را می‌توان در سه مورد: ۱. تمایل به نفوذ در سیاست‌های یک دولت یا حتی تغییر در رژیم آن، ۲. مجازات یک دولت بابت سیاست‌هایش و ۳. نمایش نمادین اعتراض به سیاست‌های دولت هدف خلاصه کرد. (Carter, 1987: 12) با توجه به ممنوعیت توسل به زور نظامی در منشور ملل متحد، استفاده از ابزار تحریم چه در قالب منشور ملل متحد و چه به صورت یک‌جانبه پس از پایان دوران جنگ سرد رو به گسترش نهاد.

از طرفی حفاظت از محیط زیست مسئله‌ای است که تقریباً تمام کشورها اعم از توسعه‌یافته، در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته‌ها با آن مواجه‌اند. مشکلات زیست‌محیطی کشورها به لحاظ ماهیت به گونه‌ای است که حل آن‌ها نیازمند همکاری و مشارکت فعال تابعان حقوق بین‌الملل است. طبیعی است تحت انزوا قرار دادن یا تحریم یک کشور می‌تواند اثرات مستقیم و غیرمستقیمی بر محیط زیست آن کشور بگذارد. مهم‌ترین اثرات زیست‌محیطی تحریم‌ها را می‌توانیم در مواردی چون محدودیت در واردات تکنولوژی‌های دوستدار محیط زیست، قدیمی ماندن تکنولوژی‌ها و آلودگی محیط زیست، نقض حق بر محیط زیست سالم شهروندان، نقض تعهدات زیست‌محیطی بین‌المللی در مورد کمک‌های مالی و فنی و علمی به کشور تحریم شده و ناتوانی کشور تحریم شده در ارتقا معیارها و کیفیت محیط زیست خود اشاره نمود.

۵-۱. نقض حق بر محیط زیست شهروندان

مشکلات زیست‌محیطی ارتباط مستقیمی با سطح توسعه‌یافتگی و نیز مشکلات اقتصادی در کشورها دارند. تحریم‌های اقتصادی اغلب به دلیل اثرات منفی بر حقوق بشر مورد انتقاد قرار می‌گیرند. (Petrescu, 2010: 2)

نقض حق بهره‌مندی از محیط زیست نسبت به شهروندان کشوری که تحریم شده است،

آشکارترین تأثیر اعمال تحریم‌های بین‌المللی است. می‌دانیم که امروز بهره‌مندی انسان‌ها از محیط زیست سالم، پاک، عاری از آلودگی، متوازن، ایمن، مناسب دلیپذیر و گوارا یک حق بینادین است. (The Human Right to a Healthy Environment and Livable Planet: Principles to Unify a Movement, 2013) بر اساس بیانیه استکهلم حق بر محیط زیست به حق بهره‌مندی انسان از آزادی و رفاه و شرایط مناسب زندگی است، در محیطی که به وی اجازه زندگی با حیثیت و سعادت‌مند را می‌دهد.

تحریم علمی، فنی و اقتصادی کشورها، روند تخریب محیط زیست را تسریع می‌نماید. افزایش انواع آلودگی‌ها و ناتوانی کشور در استفاده بهینه از ظرفیت‌های بین‌المللی، روند پاسخگویی مناسب به مشکلات زیست‌محیطی را آهسته نموده و این امر خود منجر به کاهش کیفیت حیات و سلامتی مردمان کشورهایی خواهد بود که در معرض تحریم قرار دارند.^۱ زمانی که مشکلات مالی ناشی از تحریم‌ها شهروندان را به سمت فقر سوق می‌دهد، این دور از واقع‌بینی است که باور کنیم آن‌ها مراقب مسائل زیست‌محیطی خواهند بود. (Carussi, 2000: 4) وقتی اقتصاد یک کشور ضعیف شد، منطقی است که مسائل زیست‌محیطی در بین دیگر مسائل اولویت کمتری دارند. (Carussi, 2000: 5) تحریم‌های اقتصادی با اعمال ممنوعیت‌ها بر صادرات و واردات مشکلاتی را بر تأمین مواد غذایی، آب آشامیدنی سالم، دارو و تجهیزات پزشکی، سوخت و ... کشور هدف ایجاد می‌کند و از این طریق بر حق سلامت که یکی از مظاهر آن استفاده مطلوب از محیط زیست است اثر می‌گذارد. (Petrescu, 2010: 5) در تأیید اثرات منفی تحریم، در مورد حق بر محیط زیست سالم می‌توان به تحریم جامع سازمان ملل موسوم به «نفث در برابر غذا» اشاره داشت که در نتیجه آن تأمین غذا، مراقبت‌های پزشکی، تصفیه آب و خدمات بهداشتی وضعیت نامساعدی پیدا کرد که در اثر آن زندگی مردم عراق در معرض خطر قرار گرفت. (Al-Samarrai, 1995: 135)

همچنین تأثیر منفی تحریم آمریکا بر سطح سلامت کوبا و حق بر سلامت کوبایی‌ها در طول دهه ۱۹۹۰ نیز مؤید این نظر است. تحریم کوبا توسط آمریکا منجر به سوء تغذیه زنان و کودکان، کیفیت پایین آب و دسترسی نداشتن به دارو و تجهیزات پزشکی و بهداشتی شد که حق بر سلامت و حق بر محیط زیست سالم را نقض می‌کرد. (Office, 2009: 16) در سال‌های اخیر با افزایش کمیت و شدت تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران اثرات منفی آن بر سطح سلامت

۱. برای ملاحظه رابطه میان تحریم‌های هوشمند و نقض حق بر محیط زیست رک:

زمانی، سیدقاسم، و مظاهری، جمشید، (۱۳۹۰)، «تحریم‌های هوشمند شورای امنیت در پرتو قطعنامه ۱۹۲۹: حفظ یا تهدید صلح»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۴۴، سال ۲۸، صص ۱۶۲-۱۱۵

شهروندان ایرانی و نیز سطح سلامت محیط زیست نمود بیشتری پیدا کرده است. نمونه تحریم‌های ایران بر حق محیط زیست سالم را می‌توان در افزایش آلودگی هوا در تهران که به دنبال مشکلات اقتصادی و زیرساختی ایجاد شده در مورد واردات بنزین با کیفیت مناسب اشاره نمود. نمونه دیگری از تأثیر تحریم بر محیط زیست صنعت کشتیرانی و همکاری نداشتن بعضی از ارگان‌های دریایی بین‌المللی است که باعث کاهش ایمنی کشتی‌ها و تانکرهای نفتی و ازدیاد حوادث دریایی و به تبع آن آلودگی محیط زیست می‌شود ایران می‌شود. (وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۲: ۸۳)

۲-۵. محدودیت در دسترسی به تکنولوژی‌های سبز

«تکنولوژی به منزله تمامی دانش‌ها، محصولات، فرآیندها، ابزارها، روش‌ها و سیستم‌هایی است که در تولید کالاها یا ارائه خدمات مورد استفاده قرار می‌گیرد. انتقال تکنولوژی را می‌توان به صورت انتقال دارایی‌های فکری تکنولوژیکی از قبیل مهارت‌ها، دانش‌ها، تجهیزات و روش‌های ساخت از محل تولید شده یا توسعه یافته به محل دیگر، از طریق روش‌های مرسوم قانونی و یا غیر آن تعریف نمود». (زهتابچیان و ناصری گیگلو، ۱۳۸۹: ۱۱۱) انتقال تکنولوژی‌های دوستدار محیط زیست (EST)^۱، طرح‌های صنعتی کمترآلاینده، حمایت از تکنولوژی‌های دوستدار محیط زیست سه موضوعی است که مشخصاً در ارتباط با تکنولوژی و محیط زیست مطرح است. ارتقای سطح کیفی محیط زیست در کشورها نیازمند توجه به تکنولوژی‌هایی است که دوستدار محیط زیست هستند. لیکن اعمال تحریم‌ها می‌توانند در دسترسی یک کشور به چنین تکنولوژی‌هایی محدودیت ایجاد نمایند. این در حالی است که امروزه مسئله محیط زیست در تمامی عرصه‌ها نیازمند زیرساخت‌های متعددی است که یکی از این موارد انتقال تکنولوژی‌های دوستدار محیط زیست است.

در ادبیات تحریم‌های تکنولوژی وضع شده علیه ایران معمولاً سعی شده است تکنولوژی مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای موسع تفسیر شوند. برای نمونه به موجب مصوبه ۶ می ۱۹۹۵ ایالات متحده آمریکا صادرات هر نوع تکنولوژی از آمریکا به ایران ممنوع اعلام شد، یا مصوبه‌های ممنوعیت انتقال تکنولوژی‌های دارای کاربرد دوگانه یا حساس از سوی شورای امنیت و اتحادیه اروپا که ممکن است هر طیف گسترده‌ای از تکنولوژی را در بر بگیرند، طبیعی است که این امر ممکن است به تکنولوژی‌های حساس مرتبط با محیط زیست نیز ارتباط داشته باشند.

1. Transfer of Environmentally Sound Technology (EST)

حتی فارغ از بحث تحریم فناوری در یک کشور، موضوع انتقال فناوری جنجالی ترین بحث در این زمینه به ویژه در رابطه میان کشورهای جنوب و شمال بوده است. انتقال فناوری های زیست محیطی در اسناد متعدد بین المللی به ویژه اعلامیه ریو، دستور کار ۲۱ و کنوانسیون تغییرات آب و هوایی، به عنوان تعهد کشورها توسعه یافته در برابر کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته ذکر می شود. این تعهد بیش از همه ناشی از اصل بنیادین «مسئولیت مشترک اما متفاوت» کشورها در امر حفاظت از محیط زیست است. این اصل با نظر به تفاوت های تاریخی و توانایی های فنی و اقتصادی متمایز میان کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه سهم متفاوتی را برای حل بحران محیط زیست در نظر می گیرد. اما اعمال تحریم های فرا قطعنامه ای یک جانبه از سوی کشورها و برخی سازمان های بین المللی از جمله اتحادیه اروپا، مانع بزرگی در تحقق این اصل محسوب می شوند. طبیعی است که کشور تحریم شونده نمی تواند در ارتقای کیفیت محیط زیست و رشد و توسعه و تکنولوژی، موفق عمل نماید. اگرچه تعهد ذکر شده در اسناد محیط زیستی، ماهیت واحدی ندارند و برخی از آنها از جمله اعلامیه ریو و دستور کار ۲۱ از ویژگی الزام آوری در حد کنوانسیون های محیط زیستی برخوردار نیستند؛ باین وجود اصولی را بیان می کنند که می توانند هدایت کننده دولت ها و جامعه بین المللی باشند و در اسناد و معاهدات بعدی به قواعد الزام آور منجر شوند.

امروزه در اسناد الزام آور بین المللی متعددی، تعهدات مشخصی در این زمینه بر عهده کشورها نهاده شده است. برای نمونه کنوانسیون ۲۰۰۱ در مورد منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی^۱ در این زمینه بیان داشته است که طرف های متعاقد مکلف به فراهم نمودن امکان دسترسی به فناوری های حفاظت، شناسایی، ارزیابی و استفاده از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی را که در قالب نظام چند جانبه قرار دارند، هستند. به موجب بخشی از ماده ۱۳ این معاهده «براین اساس طرف های متعاقد با تصدیق این که بعضی از فناوری ها فقط می توانند از طریق مواد ژنتیکی منتقل شوند، دسترسی به این گونه فناوری ها و مواد ژنتیکی را که در قالب نظام چند جانبه قرار دارند و انواع اصلاح شده و مواد ژنتیکی ایجاد شده با استفاده از منابع ژنتیکی برای غذا و کشاورزی در قالب نظام چند جانبه را مطابق مفاد ماده (۱۲) فراهم و یا تسهیل می نمایند».

تحریم های بین المللی به ویژه در حوزه تکنولوژی می توانند امکان دسترسی کشورهای نیازمند به چنین تکنولوژی هایی را محدود نمایند.

علاوه بر قاعده «فراهم نمودن امکان دسترسی» که در مطلب فوق به آن اشاره نمودیم، قاعده

دیگری که در زمینه انتقال تکنولوژی‌های EST با اعمال تحریم‌های بین‌المللی در معرض تهدید قرار دارد، «شرایط منصفانه و مناسب» انتقال تکنولوژی‌های کمتر آلاینده به کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته است.

به موجب کنوانسیون ۲۰۰۱ رم، دسترسی و انتقال فناوری از جمله فناوری‌هایی که با حقوق مالکیت معنوی حمایت می‌شوند به کشورهای در حال توسعه که طرف متعاقد این کنوانسیون هستند به ویژه کشورهای کمتر توسعه یافته و کشورهای با اقتصاد در حال گذر با شرایط منصفانه و کاملاً مطلوب فراهم و یاتسهیل خواهد شد، به ویژه در مورد فناوری‌های مورد استفاده برای حفاظت و همچنین «فناوری‌های سودمند» برای کشاورزان در کشورهای در حال توسعه به خصوص کشورهای کمتر توسعه یافته و کشورهای با اقتصاد در حال گذر از جمله با شرایط اعطائی ممتاز و ترجیحی و مورد توافق متقابل، به ویژه از طریق مشارکت در تحقیقات و توسعه در قالب نظام چندجانبه. این گونه دسترسی و انتقال در شرایطی صورت خواهد گرفت که با شناسایی و مطابقت بر حمایت کافی و مؤثر از حقوق مالکیت معنوی باشد.

کنوانسیون نوع زیستی تأکید دارد که انتقال فناوری به کشورهای در حال توسعه باید با شرایط منصفانه و مطلوب، از جمله شرایط اعطایی ترجیحی مورد توافق دو طرف در شناسایی حقوق بالقوه مالکیت‌های فکری متعهد باشند. (بند ۲ ماده ۱۶) مشابه همین وضعیت را در پروتکل کیوتو و پروتکل مونترال هم مشاهده می‌کنیم. ماده ۷ موافقت‌نامه ترپس آشکارا بیان می‌دارد که حقوق مالکیت فکری باید در انتقال فناوری به طرز مناسب به رفاه اقتصادی و اجتماعی کمک کند. تصور کنید اگر تحریم‌ها از سوی یک کشور توسعه یافته برای کشورهای در حال توسعه وضع شود، نه تنها انتقال چنین تکنولوژی‌هایی منصفانه و مناسب نخواهد بود، بلکه اساساً امکان و زمینه‌های انتقال چنین تکنولوژی‌هایی به کشور تحریم شونده از بین می‌رود و خود، عاملی برای درخطر قرار گرفتن سلامت محیط زیست کشور تحریم شونده می‌شود.

۳-۵. نقض تعهد بین‌المللی زیست‌محیطی از سوی توسعه یافته‌ها

امروزه کشورهای توسعه یافته به موجب اصل مشهور «مسئولیت مشترک اما متفاوت»^۱ در زمینه ارائه کمک‌های مالی، علمی و فنی زیست‌محیطی تعهداتی را پذیرفته‌اند. این تعهدات بیشتر در برابر کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته است، تا بتوانند با بهره‌گیری از این کمک‌ها به بهبود وضعیت محیط زیست خویش دست یابند. اصل هفتم اعلامیه ریو در این زمینه مقرر کرده «دولت‌های مختلف دارای مسئولیت‌های مشترک، لیکن متفاوت هستند» و در

ادامه به طور خاص تأکید نموده که «کشورهای توسعه یافته با توجه به فشارهایی که جوامع آن‌ها بر محیط زیست جهانی وارد نموده و نیز با توجه به تکنولوژی‌ها و منابع مالی که در اختیار دارند، مسئولیت خود در رابطه با تلاش بین‌المللی برای دستیابی به توسعه پایدار را مورد تصدیق قرار می‌دهند».^۱ بدیهی است که با وضع تحریم‌ها، کشورها در دسترسی به کمک‌های مالی، فنی، علمی، آموزشی، اطلاعاتی و نظایر آن با محدودیت مواجه خواهند بود.

۴-۵. کاهش سطح توسعه یافتگی کشور هدف و تخریب محیط زیست

حق توسعه همان گونه که از سویی زیرمجموعه حقوق بین‌الملل اقتصادی است، از سوی دیگر یکی از مؤلفه‌های حقوق بشر تحت عنوان نسل سوم حقوق بشر است که با عنوان حقوق همبستگی ارتباط دارد. (خواجی، ۱۳۹۱: ۱۶) «حق توسعه دارای دو گزاره است: ۱. تلاش کشورها برای توسعه‌شان باید مورد احترام سایر دولت‌ها و سازمان‌ها قرار بگیرد (حق منفی) ۲. باید کشورهای توسعه یافته تمامی تلاش مادی و تکنولوژیک خود را برای کمک به کشورهای جنوب در حال توسعه مصروف دارند (حق مثبت)». (غمایی، ۱۳۹۲: ۱۰۱) اعمال تحریم‌ها بر یک کشور در تضادی آشکار با هر دو گزاره حق بر توسعه است. توسعه یافتگی نیز به نوبه خود می‌تواند به معنای کاهش سطح و کیفیت محیط زیست و حتی تخریب آن باشد. اعلامیه استکهلم کنفرانس ۱۹۷۲ سازمان ملل راجع به محیط زیست انسانی در اصل ۸ خود بر این مطلب تأکید نمود که توسعه اقتصادی و اجتماعی برای تضمین زندگی و محیط کار مطلوب برای انسان و برای ایجاد شرایطی که برای بهبود کیفیت زندگی ضروری است. اصل ۴ اعلامیه ریو بیان می‌دارد که به منظور دستیابی به توسعه پایدار، محافظت از محیط زیست باید به بخش لاینفک فرآیند توسعه تبدیل شود. «مبنای حق توسعه را می‌توان در همبستگی بین‌المللی خلاصه نمود. امری که نیاز متقابل ملت‌ها را به یکدیگر مدنظر قرار می‌دهد». (خواجی، ۱۳۹۱: ۱۶) در حوزه محیط زیست نیز اصل ۲۷ اعلامیه استکهلم نیز برای رسیدن به توسعه پایدار از کشورها تقاضای همکاری دارد. این اصول به همراه مفاد اصل ۷ اعلامیه ریو و اصل ۲۴ اعلامیه استکهلم مبین اصل همکاری بین‌المللی در حفاظت از محیط زیست نیز هستند تحریم‌های خارج از چارچوب فصل هفت منشور سازمان ملل^۲ علیه یک کشور و به تبع آن تخریب محیط زیست

۱. برای بررسی بیشتر درخصوص این اصل ر.ک:

عبداللهی، محسن و معرفی، سعیده، (۱۳۸۹)، «اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، مجله پژوهش حقوق و سیاست، سال دوازدهم، شماره ۲۹، صص ۲۰۰-۲۲۴.

۲. در این پژوهش بیشتر تحریم‌های فرا قطعنامه‌ای یک جانبه و تحریم‌های فرا قطعنامه‌ای اتحادیه اروپا مدنظر است. چون به اعمال تحریم‌های چندجانبه در چارچوب منشور ملل متحد به عنوان یک اقدام اجبارکننده از سوی مرجعی که در این زمینه

نقض این اصل کلی بین‌المللی، که از اهداف اصلی منشور سازمان ملل متحد نیز هست^۱. تعهد به همکاری را نه تنها می‌توان یک قاعده الزام‌آور عرفی در نظر گرفت بلکه آن، حکایت از یک قاعده بنیادین در کل نظام ملل متحد دارد. (کیان‌پور، ۱۳۸۸)

به علاوه، با توجه به اینکه مفهوم توسعه پایدار در حقوق محیط زیست بر رشته‌ای از مؤلفه‌های اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی دلالت داشته و نیل به چنین سطحی از توسعه مستلزم وجود تعادل خاصی بین این مؤلفه‌ها خواهد بود (شاو و ملکم، ۱۳۹۲: ۵۴)، که در درجه اول وجود یک سیستم اقتصادی که توانایی تولید مازاد و دانش فنی مستقل و پایدار را داشته باشد لازم می‌دارد. (World Commission on Environment and Development Our Common Future, 1987: 65)؛ به نظر می‌رسد تحریم‌ها با تضعیف توان اقتصادی کشور روند دستیابی به توسعه پایدار را مختل می‌کند. امروزه آلودگی هوا، آب و تخریب جنگل‌ها بیشتر در کشورهایی اتفاق می‌افتد که از توسعه یافتگی مناسب برخوردار نیستند.

بنابراین تحمیل تحریم‌های یک‌جانبه و یا سازمانی فراتر از قطعنامه‌های شورای امنیت می‌تواند بر تعهدات قراردادی و عرفی الزام‌آور و غیر الزام‌آور متعدد در حوزه محیط زیست اثرگذار باشد. برخی از این تعهدات از جمله اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت، انتقال تکنولوژی‌های سبز و ... در کنوانسیون‌های لازم‌الاجرای زیست‌محیطی بیان گردیده و برخی از تعهدات در اثر تکرار در اسناد غیر الزام‌آور و در رویه کشورها به عنوان تعهدات الزام‌آور عرفی مورد تأکید قرار گرفته است که از نمونه‌های بارز آن می‌توان به اصل همکاری در محیط زیست، منع آسیب به محیط زیست و ممنوعیت استفاده خسارت‌بار از سرزمین اشاره کرد.

۶. تحریم و حوزه انرژی

بدیهی است اگر موضوع تحریم مشخصاً پیرامون هر موضوع مرتبط با انرژی هسته‌ای باشد، یا این احتمال برود، قطعاً این طریق وضع تحریم به صورت مستقیم و غیرمستقیم سایر حوزه‌های انرژی نظیر نفت و گاز و صنایع بالادستی و پایین‌دستی را تحت تأثیر قرار خواهد داد. تحریم انرژی نفتی ایران و اخیراً گاز با توجه به وابستگی اقتصاد ایران به این محصول و صادرات آن همواره به عنوان یک ابزار فشار از سوی جامعه بین‌المللی به ویژه آمریکا به کار رفته است.

صلاحیت‌دار است کمتر می‌توان خدشه وارد کرد. هرچند در مورد تحریم‌های شورای امنیت نیز با توجه به دکترین هوشمند می‌توان در مواردی که این تحریم‌ها به حقوق بنیادین بشری آسیب می‌زنند و فشارهای نامتناسبی را بر مردم کشورهای تحریم شده تحمیل می‌کنند خرده گرفت.

۱. بند ۳ ماده ۱ منشور سازمان ملل متحد و برای اطلاعات بیشتر ر. ک: ممتاز، جمشید، (۱۳۶۰)، «تحریم اقتصادی و حقوق بین‌الملل عمومی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۲۲.

۱-۶. پیشینه تحریم‌های انرژی علیه ایران

۱-۱-۶. تحریم‌های آمریکا

پس از وقایع انقلاب اسلامی و به دنبال آن، تسخیر لانه جاسوسی آمریکا، این کشور تصمیم گرفت اقداماتی تنبیهی علیه ایران اتخاذ کند که یکی از این اقدامات، اعمال تحریم‌هایی در زمینه‌های گوناگون و به‌ویژه در بخش نفت و انرژی است. تلاش‌های آمریکا در این زمینه روزبه‌روز گسترده‌تر می‌شد و بارزترین جلوه آن، طرح قانون داماتو^۱ در ۲۵ ژانویه ۱۹۹۵ در کنگره با هدف قطع کامل روابط تجاری میان ایران و آمریکا بود. پس از آن کلیتون طی دستورات اجرایی صادره در سال ۱۹۹۵^۲ آمریکا را از سرمایه‌گذاری در بخش انرژی ایران و سپس از تجارت و سرمایه‌گذاری در ایران به‌طور کلی منع می‌کرد. سپس «در ۱۹۹۶ قانون تحریم‌های نفتی ایران تصویب شد. با تصویب قانون داماتو - کندی در تاریخ ۵ اوت ۱۹۹۶ یا قانون مجازات ایران و لیبی، هرگونه سرمایه‌گذاری بیش از ۴۰ میلیون دلار در سال برای توسعه بخش نفت و گاز در ایران و لیبی توسط هر شرکتی در دنیا ممنوع شد» (وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۲: ۱۲۴) «قانون تحریم‌های ایران، ریشه کلیه تحریم‌هایی است که در ایالات متحده به منظور مجبور نمودن شرکت‌های خارجی انرژی به خروج از بازار ایران طراحی و تصویب شده است». (وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۲: ۳۴۵) این قانون بیشتر متوجه شرکت‌های خارجی است چون در تصمیمات سال ۱۹۹۵ ممنوعیت تجارت و سرمایه‌گذاری با ایران در مورد شرکت‌های آمریکایی اعمال شده بود. این قانون رئیس‌جمهور را ملزم می‌کرد که حداقل دو تحریم از موارد تحریم‌های شش‌گانه مندرج در قانون را نسبت به اشخاص و نهادهای متخلف اعمال کند. ایالات متحده روزبه‌روز بر شدت و میزان تحریم‌ها اضافه می‌کرد و در اول جولای ۲۰۱۰ «قانون جامع تحریم ایران، پاسخگویی و سرمایه‌گذاری» را تصویب کرد. در قانون جامع تحریم ایران، گاز مایع طبیعی نیز در تعریف منابع نفتی ذکر شد و سرمایه‌گذاری در این زمینه و تهیه تانکر و لوله‌های نفتی هم مشمول تحریم گن. منظور از بخش انرژی در این قانون، فعالیت‌های مربوط به توسعه منابع نفت و گاز طبیعی ایران یا قدرت هسته‌ای ایران می‌شود.^۳ بر اساس این قانون، از میان تحریم‌های نه‌گانه، سه تحریم باید اعمال شود و این، به معنی افزایش شدت تحریم‌ها از نظر کمی است. همچنین برخی استثنائات مندرج در قانون قبلی از جمله فروش تجهیزات مربوط به انرژی به ایران را در این مصوبه حذف شد و مشمول تحریم

1. Comprehensive Iran Sanctions Act of 1995, 227, 104th Congress, 1st Session, 25 Jan. 1995.

۲. دستور اجرایی ۱۲۹۵۷ در ۱۵ مارس ۱۹۹۵ و دستور اجرایی ۱۲۹۵۹ مورخ ۶ می ۱۹۹۵.

3. Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA).sec 1(1).

قرار گرفت. بر اساس «بند ۶ ماده ۱۰۲ این مصوبه، شرکت‌های خارجی ملزم شده‌اند به عنوان شرط پذیرش قرارداد با دولت آمریکا، به آژانس مرتبط با دولت گواهی دهند که شرکت آن‌ها و هر شرکت دیگری که تحت مالکیت یا کنترل آن‌هاست از مقررات تحریم‌های ایران تخطی نخواهد ورزید و ضمانت اجرای اثبات عدم صحت گواهی مذکور، فسخ قرارداد مورد نظر یا اعمال تدابیر تنبیهی خواهد بود». (وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۲: ۳۴۸) بنابراین، قانون جامع تحریم ایران، کامل‌ترین و جامع‌ترین قانون تحریم ایران است که قوانین و دستورات پیشین را در یک سند گردآوری کرده است و شامل موارد زیر است:

۱. تحریم سرمایه‌گذاری برای توسعه منابع نفتی ایران؛
  ۲. تحریم همکاری برای تولید محصولات پالایش شده بنزین در ایران؛
  ۳. تحریم محصولات پالایشگاهی ایران؛
  ۴. تحریم انتقال فناوری‌های هسته‌ای؛
  ۵. تحریم سرمایه‌گذاری در حوزه‌های انرژی در ایران؛
  ۶. برخی تحریم‌ها برای سازمان‌ها و نهادها و افراد ناقض حقوق بشر». (براتی، ۱۳۹۲)
- که در اسناد و مصوبات زیر درج شده‌اند:
- ۱- مصوبه نوامبر ۱۹۸۰ تحریم نفتی ایران از سوی آمریکا به دنبال حادثه گروگان‌گیری؛
  - ۲- مصوبه مارس ۱۹۹۵، در مورد ممنوعیت انعقاد یا اجرای قرارداد توسط هر شخص آمریکایی برای تأمین منابع مالی توسعه منابع نفتی ایران؛ (Fethers, 2001: 176)
  - ۳- قانون سوم ژانویه ۱۹۹۶ معروف به قانون تحریم ایران و لیبی^۱ در مورد ممنوعیت سرمایه‌گذاری ۴۰ میلیون دلاری یا بیش از آن (و یا ترکیبی از سرمایه‌گذاری‌های حداقل ۱۰ میلیون دلاری که مجموع آن‌ها در مدت ۱۲ ماه ۴۰ میلیون دلار یا بیشتر شود) برای توسعه منابع نفتی ایران؛ (Fethers, 2001: 178)
  - ۴- تصویب قانون گیلمن ۱۹۹۶ در مورد ممنوعیت صادرات تمام تکنولوژی‌ها، کالاها و خدمات مرتبط به نفت و گاز طبیعی توسط شرکت‌های خارجی در ایران برای توسعه بخش‌های تولید، پالایش، تعمیرات و راه‌اندازی تأسیسات نفتی ایران؛
  - ۵- قانون ۲۰۱۰ تحت عنوان قانون جامع تحریم ایران^۲ که به موجب آن سرمایه‌گذاری ۲۰ میلیون دلاری یا بیشتر در بخش انرژی اعم از نفت، گاز طبیعی و انرژی هسته‌ای ایران شامل ارائه تانکرهای نفت یا گاز مایع و یا محصولاتتی که برای ساخت و نگهداری خطوط لوله انتقال

1. The Iran- Libyan Sanctions Act (ILSA).

2. Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA).

نفت و گاز طبیعی استفاده می‌شود، فروش، اجاره دادن و یا تأمین کالاها، خدمات، تکنولوژی‌ها، اطلاعات مورد نیاز برای تولید محصولات پالایشگاهی (من جمله بنزین) در ایران ممنوع است؛ (Sec 202)

۶- دستور اجرایی ۲۰ نوامبر ۲۰۱۱ آمریکا در مورد ممنوعیت فروش کالا، خدمات یا تکنولوژی مرتبط با نگهداری یا افزایش استخراج نفت یا گسترش بخش پتروشیمی ایران؛
۷- مصوبه ۳۰ جولای ۲۰۱۲ مبنی بر ممنوعیت خرید نفت یا سایر محصولات نفتی از ایران و مبادله مالی با و یا حمایت مالی از شرکت نفت و همچنین ممنوعیت خرید محصولات پتروشیمی از ایران؛

۸- قانون دهم آگوست ۲۰۱۲ آمریکا مبنی بر ممنوعیت همکاری مشترک (Joint Venture) با ایران در حوزه توسعه منابع نفتی در خارج از ایران.
با نگاهی به اسناد مشمول تحریم‌های انرژی ایران از سوی آمریکا این نتیجه حاصل می‌شود که این کشور شدیدترین تحریم‌ها را بر بخش انرژی ایران وضع نموده که نه تنها افراد و شرکت‌های آمریکایی را از هرگونه رابطه با ایران ممنوع می‌کند، بلکه تحریم‌های این کشور واجد وصف فرا سرزمینی بوده و با اعمال ممنوعیت‌ها و فشارهای تجاری و مالی اشخاص حقیقی و حقوقی متبوع دولت‌های دیگر را از هرگونه سرمایه‌گذاری، خرید و فروش، انتقال فناوری‌های نفتی، همکاری مشترک و... با ایران باز می‌دارد که در نتیجه این ممنوعیت‌ها کشورهای دیگر ناتوان از اجرای بسیاری از تعهدات و قراردادهای خود در مقابل ایران شدند.

۶-۱-۲. تحریم‌های اتحادیه اروپا

از جمله اقداماتی که اتحادیه اروپا در سیاست‌های خود به کار می‌گیرد اعمال تحریم‌های اقتصادی است. اتحادیه اروپا از تحریم‌های اقتصادی به عنوان یک ابزار جهت تغییر رفتارهای سیاسی کشورهای هدف بهره می‌گیرد. (Eeckhout, 2011:501-502)

مهم‌ترین تصمیمات اتحادیه در زمینه تحریم انرژی عبارت‌اند از:

۱. مصوبه ۲۳ ژانویه ۲۰۱۲ اتحادیه اروپا در مورد ممنوعیت واردات، خرید یا انتقال نفت خام و فرآورده‌های نفتی یا پتروشیمی یا فروش یا انتقال تجهیزات به بخش نفت یا صنعت پتروشیمی ایران؛ (Para 9& Article 3a)

۲. مصوبه ۱۵ اکتبر ۲۰۱۲ اتحادیه اروپا در مورد ممنوعیت واردات، خرید یا انتقال گاز

1. Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January, Amending Decision 2010/413/CFSP Concerning Restrictive Measures Against Iran.

3. Council Decision 2012/635/ CFSP of 15 October 2012, Amending Decision 2010/413/CFSP.

طبیعی ایران.

بدیهی است اگر موضوع تحریم مشخصاً پیرامون هر موضوع مرتبط با انرژی هسته‌ای باشد، یا این احتمال برود، قطعاً این طریق وضع تحریم به صورت مستقیم و غیرمستقیم سایر حوزه‌های انرژی نظیر نفت و گاز و صنایع بالادستی و پایین دستی را تحت تأثیر قرار خواهد.

محدودیت‌های اعمال شده در این تصمیمات مشتمل بر محدودیت‌هایی بر واردات نفت و گاز و کالاهای نفتی ایران به اتحادیه اروپا، ممنوعیت فروش تجهیزات و فناوری‌های کلیدی به صنایع مربوط به انرژی، ممنوعیت ساخت و فروش تانکرهای نفتی و اعطای پرچم یا بیمه و سایر خدمات به آن‌ها، ممنوعیت اعطای وام و اعتبارات برای توسعه منابع انرژی ایران، گسترش فهرست اشخاص مشمول تحریم و توقیف اموال، ممنوعیت سرمایه‌گذاری و عقد قرارداد جدید در راه رسیدن به توسعه بخش نفت و انرژی و... می‌شود. (Para, 7- 14)

استدلال اتحادیه اروپا در وضع این گونه تحریم‌ها این است که درآمد حاصل از بخش انرژی در توسعه برنامه هسته‌ای ایران مؤثر است (بیری گنبد، ۱۳۹۱: ۲) و به مقدمه قطعنامه ۱۹۲۹ شورای امنیت در این خصوص استناد می‌کند. (Counci Decision 2012/635/CFSP, 2012: 8)

«در کل می‌توان گفت تحریم‌های اعمال شده علیه ایران در حوزه نفت و انرژی شامل فروش، اجاره، تأمین کالا و خدمات، تکنولوژی و اطلاعات یا هرگونه حمایت مستقیم و قابل توجه به ایران یا دولت ایران، سرمایه‌گذاری به منظور ارتقای توانمندی‌های ایران در توسعه منابع نفت، تحریم برخی اشخاص، ممنوعیت ظهر نویسی، تضمین یا بیمه در قراردادهاست.» (وکیل و تحصیلی، ۱۳۸۹۲: ۳۴۹)

۶-۲. تأثیر تحریم بر حوزه انرژی

از آنجایی که ایران یکی از تولیدکنندگان بزرگ نفت با دومین منابع عظیم گاز (Rivlin, 2006: 103) و سومین دارنده منابع نفت خام در جهان است و بخش بزرگی از درآمدهای کشور از بخش درآمدهای نفتی بوده است، اعمال تحریم‌ها در این حوزه، به‌ویژه پس از وضع تحریم‌های اتحادیه اروپا، اثرات منفی شدیدی بر درآمد و سطح رشد و توسعه کشور داشته است به طوری که صادرات کل نفت ایران در مارس ۲۰۱۳، اندکی بیشتر از یک میلیون بشکه در روز بود که از دو و نیم میلیون بشکه در روز، در سال ۲۰۱۱ کمتر بود و این موجب کاهش درآمد ایران از ۹۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱ به ۶۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۳ شد. (Katzman, 2006: 15)

انرژی ایران و تأمین مالی پروژه‌های هسته‌ای به تحریم نفتی ایران دست زده است.^۱ (ببری گنبد، ۱۳۹۱: ۲) در این خصوص می‌توانیم مهم‌ترین اثر تحریم‌های بین‌المللی در زمینه انرژی را در موارد ذیل خلاصه نماییم:

۱. محدود شدن امکان سرمایه‌گذاری خارجی در زمینه انرژی و بالا بردن توان رقابتی کشور؛

۲. عدم امکان یا محدودیت سرمایه‌گذاری ایران در خارج کشور در حوزه انرژی؛^۲

۳. محدودیت در صادرات انرژی (نفت و گاز و برق)؛

۴. تحریم واردات انرژی مانند بنزین؛^۳

۵. در اجرا و برنامه‌ریزی اهداف بلندمدت‌سیاست‌های انرژی مشکل خواهد داشت؛

۶. در دسترسی و توسعه انرژی‌های پاک نظیر انرژی برق‌آبی، انرژی باد، زمین‌گرایی، جزر و مد و بیومس و نظایر آن با موانع فنی مواجه و یا حداقل از امکان مشارکت در بهره‌گیری از تکنولوژی کشورهای پیشرو محروم خواهد شد؛

۷. توقف توسعه نیروگاه‌ها به دلیل عدم تأمین مالی و محدودیت سرمایه‌گذاری خارجی به دلیل تحریم؛^۴

۸. محدودیت در دسترسی و تأمین کالاهای و خدمات مورد نیاز نیروگاه‌ها (گاه‌دارای تأسیسات قدیمی بوده و نیازمند به‌روزرسانی هستند).

علاوه بر موارد ذکر شده و این نکته که تحریم‌های سوختی بیشترین آسیب را به محیط زیست وارد می‌آورند. (زمانی و مظاهری، ۱۳۹۰: ۱۱۷)

تحریم انرژی آمریکا و اتحادیه اروپا علیه ایران، به دلیل وابستگی شدید اقتصاد ایران به صادرات انرژی، اثرات شدیدی را بر سطح توسعه و رفاه کشور داشته است. کاهش ارزش و

۱. در این خصوص اتحادیه اروپا معتقد بود که تجهیزات پردازش شیمیایی و مواد مورد نیاز برای صنعت پتروشیمی اشتراک زیادی با مواد مورد نیاز با تجهیزات و فعالیت‌های حساس چرخه سوخت هسته‌ای دارد. بنابراین این تصمیم خرید، واردات و یا انتقال نفت خام و محصولات نفتی و نیز پتروشیمی از ایران باید ممنوع شود. به نقل از: (ببری گنبد، ۱۳۹۱: ۲).

۲. برای نمونه، قانون دهم آگوست ۲۰۱۲ آمریکا مبنی بر ممنوعیت همکاری مشترک (Joint Venture) با ایران در حوزه توسعه منابع نفتی در خارج از ایران.

۳. به این نکته باید توجه داشت که یکی از مهم‌ترین دلایل مرتبط با آلودگی هوای شهرها از جمله شهر تهران، نامناسب و غیراستاندارد بودن بنزین تولیدی در داخل کشور است.

۴. لازم به ذکر است که این نوع تحریم بیشتر از سوی آمریکا اعمال می‌شود. در زمان دولت کلینتون و به موجب مصوبه مارس ۱۹۹۵، انعقاد یا اجرای قرارداد توسط هر شخص آمریکایی برای تأمین منابع مالی توسعه منابع نفتی ایران ممنوع شد. همچنین به موجب دستور اجرایی ۳۰ جولای ۲۰۱۲ آمریکا دارایی‌های افرادی که به شرکت ملی نفت ایران یا شرکت بین‌المللی نفت ایران یا بانک مرکزی ایران کمک مالی نمایند توقیف می‌شود. همچنین به موجب مصوبه یکم جولای ۲۰۱۰ شخص یا نهادی که در بخش انرژی ایران سرمایه‌گذاری ۲۰ میلیون دلاری یا بیشتر انجام دهد، یا برای فردی که قصد سرمایه‌گذاری در بخش انرژی ایران داشته یا آن را تأمین مالی نماید محرومیت‌های مقرر شده است.

اعتبار پول ملی، کاهش رشد اقتصادی، تورم، بیکاری، کاهش توانایی دولت برای فراهم کردن رفاه اعضای جامعه و... در اثر تحریم‌ها علیه ایران و به‌ویژه تحریم نفت و گاز بوده است. (زمانی و مظاهری، ۱۳۹۰: ۱۲۹)

از سوی دیگر با توجه به هدف اساسی حقوق بین‌الملل و وظیفه کشورهای در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، تحریم انرژی ایران می‌تواند موجب ایجاد بحران انرژی، آشوب‌ها و نارضایتی‌ها و بحران‌های سیاسی و اقتصادی در جهان شود؛ زیرا عدم تأمین انرژی موجب معطل ماندن کار صنایع و به تبع آن بیکاری، تورم و نارضایتی، حمایت از تروریسم و رفتارهای نامعقول کشورهای ناپایدار در سایر نقاط جهان می‌شود و از طرف دیگر روی آوردن کشورهای نیازمند انرژی به منابع انرژی کشورهای مثل عربستان و عراق و تشویق آن‌ها به افزایش تولید نفت و گاز موجب نقض تعهداتی می‌شود که این کشورها در قالب اپک پذیرفته‌اند و صلح و امنیت بین‌المللی را در منطقه خاورمیانه تهدید می‌کند. (غم‌امی، ۱۳۹۲: ۱۰۴)

۷. تحریم و انتقال تکنولوژی

همان‌گونه که در بحث انتقال تکنولوژی‌های دوستدار محیط زیست برای نمونه دیدیم، تحریم تکنولوژی یک کشور می‌تواند حوزه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی و اقتصادی را در داخل یک کشور تحت تأثیر خود قرار دهد. محیط زیست تنها یک نمونه از موضوعاتی بود که با تکنولوژی‌های سبز مرتبط بوده که اهمیت بنیادینی را در توسعه جامعه ایفا می‌نمودند. با این حال موضوع تکنولوژی و ممنوعیت ورود آن به کشور با وضع تحریم‌ها در مورد ایران بسیار موسع تفسیر شده و همین امر منجر به نقض آشکار حقوق علمی و اقتصادی شهروندان ایرانی گشته است. مهم‌ترین تحریم‌های وضع شده در زمینه انتقال تکنولوژی در مورد ایران را می‌توان به اختصار در موارد ذیل اشاره نمود:

۱- قطعنامه ۱۷۳۷ شورای امنیت در سال ۲۰۰۶

بر اساس این قطعنامه کلیه دولت‌ها مکلف‌اند تا اقدامات لازم را به منظور ممانعت از عرضه، فروش یا انتقال مستقیم یا غیرمستقیم نسبت به کلیه فناوری‌هایی که می‌تواند به فعالیت‌های مرتبط با غنی‌سازی، باز فرآوری یا آب سنگین ایران، یا به توسعه سیستم‌های پرتاب سلاح هسته‌ای کمک نماید، انجام دهند. همچنین از کشورها خواسته است در مورد آموزش علوم

مرتبط با مسائل هسته‌ای اجتناب نمایند. متن قطعنامه به گونه‌ای تکنولوژی‌های مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای را تفسیر موسع نموده است که شامل تکنولوژی بی‌شماری در سایر حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی نیز می‌شود؛

۲- مصوبه ۶ می ۱۹۹۵ آمریکا؛

به موجب این مصوبه صادرات هر نوع تکنولوژی از آمریکا به ایران ممنوع شد؛

۳- مصوبه ۱۰ جولای ۲۰۱۰ آمریکا؛

این مصوبه فروش، اجاره دادن و یا تأمین تکنولوژی‌های مرتبط با پالایش نفت یا منجر به

افزایش توانایی

ایران را ممنوع می‌نماید.

۴- مصوبه ۲۷ فوریه ۲۰۰۷ اتحادیه اروپا؛^۱

به موجب این مصوبه تأمین، فروش یا نقل و انتقال مستقیم یا غیرمستقیم تکنولوژی‌ها و نرم‌افزارهای تفصیلی مندرج در متن مصوبه به ایران یا برای استفاده در ایران یا به سود ایران، به وسیله کشورهای عضو اتحادیه یا از طریق محدوده کشورهای عضو یا به کمک ناوگان آنها ممنوع شد.

۵- مصوبه ۱۹ آوریل ۲۰۰۷ اتحادیه اروپا؛

این مصوبه به صورت موسعی مهم‌ترین تکنولوژی‌های مرتبط با توسعه ایران را مورد تحریم قرار می‌دهد. این تکنولوژی‌ها علاوه بر تجهیزات هسته‌ای شامل الکترونیک، کامپیوتر صنایع هوا و فضا و ارتباطات می‌شود.

۶- مصوبه ۲۶ جولای ۲۰۱۰ اتحادیه اروپا؛^۲

این مصوبه در واقع مکمل مصوبات قبلی، از جمله مصوبه ۱۹ آوریل ۲۰۰۷ است که به صورت موسع تقریباً انتقال هر نوع تکنولوژی به ایران را ممنوع می‌نماید. به موجب این مصوبه انتقال تکنولوژی برای کمک به صنعت نفت و گاز از جمله پالایش، اکتشاف و گاز طبیعی ممنوع اعلام شده است.

۷- مصوبه ۲۳ ژانویه^۳ و مارس^۴ ۲۰۱۲.

به موجب این دو مصوبه هرگونه فروش، تأمین یا انتقال تکنولوژی‌های حساس و آموزش و

کمک فنی برای صنعت پتروشیمی ایران ممنوع شد.

1. Council Common Position 2007/140/CFSP of 27 February 2007. Art. 1, 2.

2. Council Decision 2010/413/CFSP of 26 July 2010. Art. 4.

3. Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January, Amending Decision 2010/413/CFSP Concerning Restrictive Measures Against Iran. Art. 8a.

4. Council Regulation (EU) No. 267/2012. Art. 8, 9.

با عنایت به مصوبات فوق از سوی شورای امنیت، آمریکا و اتحادیه اروپا در حوزه تکنولوژی، تحریم‌ها می‌توانند، اثرات متعددی را بر جای گذارند. از جمله آن‌ها می‌توان به محدودیت‌ها و موانعی اشاره کرد که بر سر راه انتقال و بهره‌برداری از تکنولوژی‌های ضروری مورد نیاز در داخل مانند قطعات و تجهیزات مرتبط با صنعت نفت و گاز اشاره نمود حال آنکه تعهد به انتقال تکنولوژی امروزه به عنوان یک تعهد عرفی در حقوق بین‌الملل شناخته می‌شود که علاوه بر قطعنامه‌های متعدد صادره از آنکتاد و مجمع عمومی سازمان ملل از جمله قطعنامه‌های ۳۲۰۱ و ۳۲۸۱، در کنوانسیون‌های محیط زیستی و در معاهدات متفاوتی از جمله مواد ۶۶ و ۶۷^۱ موافقت‌نامه تریس سازمان تجارت جهانی و مواد ۴ و ۵ معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (NPT) تدوین شده است و تحریم‌ها در این زمینه ناقض این تعهد هستند. مطابق ماده ۴ معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (NPT): ۱- هیچ‌یک از این معاهده به نحوی تفسیر نخواهد گردید که به حقوق غیر قابل انکار هر یک از اعضای آن به منظور توسعه تحقیقات، تولید و بهره‌برداری از انرژی هسته‌ای جهت اهداف صلح‌جویانه بدون هر نوع تبعیض و منطبق با مواد ۱ و ۲ این معاهده، خللی وارد نماید. ۲- همه اعضای این معاهده متعهد می‌گردند که تبادل هر چه وسیع‌تر تجهیزات، مواد دانش و اطلاعات فنی را جهت مصارف صلح‌جویانه انرژی هسته‌ای تسهیل نموده و حق شرکت در این مبادلات را دارند. اعضای معاهده در صورت توانایی باید انفرادی یا به اتفاق سایر اعضای یا سازمان‌های بین‌المللی در توسعه بیشتر استفاده از انرژی هسته‌ای برای اهداف صلح‌جویانه مخصوصاً در قلمرو اعضای که فاقد سلاح هسته‌ای می‌باشند و با توجه به نیازهای مناطق در حال توسعه جهان، مشارکت نمایند.

۱. مطابق این ماده «۱- به لحاظ نیازمندی‌ها و شرایط ویژه کشورهای عضو در کمترین درجه توسعه‌یافتگی، محدودیت‌های اقتصادی، مالی و اداری آن‌ها و نیاز این کشورها به برخورداری از انعطاف برای ایجاد یک مبنای تکنولوژیکی با دوام، کشورهای مزبور الزامی ندارند مقررات این موافقت‌نامه به جز مواد ۳، ۴ و ۵ تا ۱۰ سال پس از اجرای آن، به نحو مقرر در بند ۱ ماده ۶۵، اعمال کنند. «شورای جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری» به مجرد درخواست بجا و به‌موقع کشور عضو در کمترین درجه توسعه‌یافتگی، این مدت را تمدید خواهد کرد. ۲- کشورهای توسعه‌یافته عضو انگیزه‌هایی را برای بنگاه‌ها و مؤسسات واقع در قلمروی خود به منظور پیشبرد و تشویق انتقال فناوری به کشورهای عضو در کمترین درجه توسعه‌یافتگی ایجاد خواهند کرد تا کشورهای مزبور بتوانند مبنای تکنولوژیکی با دوام و درستی را ایجاد کنند. ماده ۶۷ همکاری فنی کشورهای توسعه‌یافته عضو به منظور تسهیل اجرای این موافقت‌نامه، در صورت درخواست و طبق شرایط و ترتیباتی که در مورد آن‌ها توافق خواهد شد، همکاری‌هایی فنی و مالی به نفع کشورهای در حال توسعه و کشورهای در کمترین درجه توسعه‌یافتگی عضو به عمل خواهند آورد. این همکاری شامل کمک در تهیه قوانین و مقررات برای حمایت از حقوق مالکیت فکری و اجرای این حقوق و همین‌طور جلوگیری از سوءاستفاده از آن‌ها خواهد بود و پشتیبانی برای تأسیس یا تقویت دفاتر و سازمان‌های داخلی ذی‌دخل در این مسائل، از جمله آموزش افراد را در بر خواهد گرفت.»

۸. نتیجه

اثرات منفی تحریم‌ها در طول تاریخ بر بخش‌های مختلف کشور هدف و به‌ویژه اقتصاد و معیشت آن کشور، امری غیرقابل انکار است که بارزترین نمونه‌های آن را در تحریم کشورهای عراق، کوبا و... شاهد بوده‌ایم. امروزه با هوشمند شدن تحریم‌ها و پرهیز از اعمال تحریم‌های جامع به مراتب از اثرات منفی تحریم بر مردم کشور تحریم شونده کاسته شده و بیشتر به بخش‌های کلیدی و با اهمیت کشور مورد هدف توجه می‌شود. (Rivlin, 2006: 103)

تحریم‌های اعمالی علیه ایران چه از طرف شورای امنیت و چه از طرف اتحادیه اروپا و کشورهای دیگری مثل آمریکا، دارای چنین وصفی هستند و بخش‌هایی را که نقش مهمی در اقتصاد ایران و پیشبرد برنامه هسته‌ای دارند هدف گرفته‌اند از جمله بخش انرژی که تحریم‌ها در این زمینه، علاوه بر محدود کردن ایران در استفاده مناسب از منابع انرژی، اثراتی را بر اقتصاد و کاهش سطح توسعه کشور گذاشته است. ذکر این نکته لازم است که به دلیل وظیفه اصلی شورای امنیت در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی به سختی می‌توان بر مشروعیت تحریم‌های آن خللی وارد کرد فلذا تأکید بیشتر در این پژوهش بر اثرات زیان‌بار تحریم‌های فرا قطعنامه‌ای یک‌جانبه از سوی کشورها و برخی سازمان‌های بین‌المللی مانند اتحادیه اروپا بر محیط زیست، انرژی و انتقال تکنولوژی است.

این امری مسلم است که در پی تحریم‌های مختلف اقتصادی، کاهش سطح توسعه پایدار و آسیب به محیط زیست، در اثر مشکلات ناشی از تحریم و توجه کمتر کشور هدف به محیط زیست و نیز عدم دسترسی به تکنولوژی‌های سبز و کمک کشورهای توسعه‌یافته، از جمله مسائلی است که کشور تحریم شونده با آن مواجه می‌شود. حال آنکه در بسیاری از اسناد و معاهدات الزام‌آور و غیر الزام‌آور محیط زیستی و نیز در قواعد عرفی بین‌المللی تعهد به انتقال تکنولوژی‌های سبز، رعایت و تضمین حق بر محیط زیست سالم شهروندان، مسئولیت مشترک اما متفاوت کشورها در حفظ محیط زیست، اصل همکاری کشورها و کمک به توسعه پایدار، منع آسیب به دیگری و ممنوعیت استفاده خسارت‌بار از سرزمین به‌صراحت بیان شده‌اند و کشورهای تحریم‌کننده با وضع تحریم، این تعهدات را نقض می‌کنند.

در زمینه انتقال تکنولوژی نیز، کشورهای تحریم‌کننده با محدودیت یا ممنوعیت انتقال دانش و تکنولوژی علاوه بر نقض حق توسعه کشور تحریم شونده، تعهد خود به انتقال تکنولوژی را که در برخی معاهدات زیست‌محیطی و غیر زیست‌محیطی پذیرفته‌اند، نادیده می‌گیرند و از این رو، این موارد می‌تواند موجبات مسئولیت بین‌المللی کشورهای تحریم‌کننده را، به‌ویژه در تحریم‌های یک‌جانبه، فراهم آورد.

بنابراین به دلیل تأثیرات منفی تحریم‌ها بر صنعت و اقتصاد ایران، تلاش برای رفع آن‌ها از طرق سیاسی و حقوقی و اقتصادی از قبیل ادامه روند مذاکرات با گروه ۱+۵، بررسی امکان اقامه دعوی بخش‌های تحریم شده از قبیل شرکت‌های نفت، گاز، پتروشیمی، کشتیرانی و... در مراجع داخلی و بین‌المللی به دلیل ناعادلانه بودن این تحریم‌ها طبق قواعد حقوق بین‌الملل از جمله نقض معاهدات سرمایه‌گذاری، معاهدات مودت و دیگر قواعد و اصول اساسی حقوق بین‌الملل، امکان اقامه دعوا در دیوان دادگستری اروپا و نیز دیوان اروپایی حقوق بشر، تلاش برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی با بهره‌گیری از شیوه‌های اقتصادی، بهره‌گیری از منابع انرژی تجدیدپذیر مانند انرژی خورشیدی، بادی و... به جای وابستگی به منابع نفت و گاز، سرمایه‌گذاری در بخش‌هایی که مشمول تحریم نمی‌شوند و ایران در تولید آن‌ها می‌تواند موفق عمل کند از قبیل پسته، زعفران، فرش و... به منظور کاهش وابستگی ایران به صادرات انرژی از جمله راهکارهای پیشنهادی برای رهایی از تحریم‌ها و کاهش آثار منفی آن‌ها است.

منابع

منابع فارسی

کتاب

- شاو، ملکم، (۱۳۹۲)، *حقوق بین الملل محیط زیست*، علی مشهدی و حسن خسروشاهی، چاپ اول، تهران، خرسندی.
- وکیل، امیرساعده و تحصیلی، زهرا، (۱۳۹۲)، *ایران و تحریم‌های بین‌المللی*، چاپ اول، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد.

مقاله

- بیری گنبد، سکینه، (۱۳۹۱)، «بررسی راهبرد انرژی ایران در برابر تحریم‌های اتحادیه اروپا»، گزارش پژوهشی مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- خواجهی، غلامرضا، (۱۳۹۱)، «تحریم اقتصادی از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر حقوق بین‌الملل اقتصادی و حق توسعه»، دو فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، شماره ۲، سال ۱۹.
- زمانی، سیدقاسم، زنگنه شهرکی، جعفر، (۱۳۹۲)، «تحریم‌های بین‌المللی ناقض حقوق بشر، از چالش مشروعیت حقوقی تا مسئولیت بین‌المللی»، فصلنامه راهبرد، شماره ۶۷، سال ۲۲.
- زمانی، سید قاسم، و مظاهری، جمشید، (۱۳۹۰)، «تحریم‌های هوشمند شورای امنیت در پرتو قطعنامه ۱۹۲۹: حفظ یا تهدید صلح»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۴۴، سال ۲۸.
- زهتابچیان، محمدحسین، و ناصری گیگلو، علی، (۱۳۸۹)، «انتقال تکنولوژی»، عصر مدیریت، شماره ۱۴، خرداد، سال ۱۱۵.
- عبدالهی، محسن، معرفی، سعیده، (۱۳۸۹)، «اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، مجله پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۲۹، سال ۱۲.
- غمامی، سیدمحمد مهدی، (۱۳۹۲)، «تحلیل گفتمان ضد حقوقی تحریم‌های آمریکا علیه دولت ایران»، فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، شماره ۴، سال ۲.

سایت‌های اینترنتی

- کیان‌پور، سامان، (۱۳۸۸)، «حقوق بین‌الملل محیط زیست و تنوع زیستی»، دسترسی در: <http://samankianpoor.blogfa.com/post-44.aspx>، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۳.

انگلیسی

Books

- Al- Samarrai, Bashir, (1995), *Economic Sanctions Against Iraq: Do they Cotribute to a Just Settlement?*, Oxford, Westview Press.
- *World Comission on Environment and Development Our Conunon Future*, (1987), Oxford, Oxford Press.

Articles

- Carter, E Barry, (1987), "International Economic Sanctions: Improving the Haphazard US Legal Regime", *California Law Review*, Vol. 75, Issue. 4.
- Carussi. Amanda, (2000), "Environmental Effects of Economic Sanctions: The Cuban Eperience", (Student Research), Colby College.
- Fethers, Loria, (2001), "Economic Sanctions and Their Effect on the Energy Industry", *Texas International Law Journal*, Vol. 36.
- Garfield, Richard, (1999), "The Impact of Economic Sanctions on Health and Well-being", London, Overseas Development Institutes, November.
- Rivlin, Paul, (2006), "Iran'S Energy Vulnerability", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 10, No. 4.
- United States Government Accountability Office, (2009), "The US Embargo against Cuba, Its Impact on Economic and Social Rights", London, Amnesty International Publications.

سایت‌های اینترنتی

- Petrescu, Ioana M, (2010), "The Humanitarian Impact of Economic Sanction", This is the html Version of the file http://www.essex.ac.uk/armedcon/story_id/The%20Humanitarian%20Impact%20of%20Economic%20Sanctions.pdf. Access Date: 31/3/1393
- "The Human Right to a Healthy Environment and Livable Planet: Principles to Unify a Movement", (2013), Vermont Worker's Center. Retrived from: <http://www.workerscenter.org/news/human-right-healthy-environment>. Access date: 18/3/1393.

اسناد

- Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA).
- Council Common Position 2007/140/CFSP of 27 February 2007.
- Council Decision 2010/413/CFSP of 26 July 2010.
- Council Regulation 2012/35/CFSP of 23 January, Amending Decision 2010/413/CFSP Concerning Restrictive Measures against Iran.
- Council Decision 2012/635/ CFSP of 15 October 2012, Amending Decision 2010/413/CFSP.
- Council Regulation (EU) No. 267/2012.
- Security Council Resolution on Iran. No. 1737
- The Iran- Libyan Sanctions Act (ILSA)